

جمهوری اسلامی ایران
ریاست جمهوری

مرکز بررسی‌های استراتژیک
CENTER OF STRATEGIC STUDIES

غذا به مثابه «سلاح خاموش»

شماره مسلسل: ۸۸۱

کد گزارش: ۱۴۰۳-۰۱

بهار ۱۴۰۳

غذا به مثابه «سلاح خاموش»

---	طبقه‌بندی:
۸۸۱	شماره مسلسل:
۱۴۰۳-۰۱	کد گزارش:

غذا به مثابه سلاح پنهان: دستاوردهای روسیه و ضررهای اوکراین Food as the "Silent Weapon": Russia's Gains and Ukraine's Losses	عنوان اصلی گزارش
مرکز مطالعات استراتژیک و بین‌المللی Center for Strategic and International Studies (CSIS)	ناشر
۲۹ فوریه ۲۰۲۴	تاریخ انتشار
محمد امامی (دکتری مهندسی مکانیزاسیون کشاورزی)	مترجم

مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری

بهار ۱۴۰۳

کلیه حقوق این اثر متعلق به مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری است. این گزارش، مستخرج از نظرات کارشناسان و خبرگان سیاست علمی است و لزوماً به معنای دیدگاه این مرکز نمی‌باشد.

فهرست مطالب

۱	خلاصه مدیریتی
۲	پیشگفتار
۴	مقدمه
۵	تأثیر جنگ بر تولید محصولات کشاورزی اوکراین
۶	تأثیرات جنگ بر صادرات اوکراین
۷	چگونه جنگ بر جریان تجارت تأثیر گذاشته است
۹	تأثیرات جنگ بر صادرات گندم و کودهای شیمیایی روسیه
۱۲	تحلیل
۱۴	نتیجه‌گیری

خلاصه مدیریتی

- میز امنیت غذایی مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، با توجه به تأثیری که اتاق‌های فکر و اندیشکده‌ها در سرتاسر دنیا در شناسایی نظام مسائل و تصمیم‌سازی و سیاستگذاری دولت‌ها ایفا می‌کنند اقدام به رصد فعالیت اندیشکده‌های بین‌المللی در حوزه‌های مرتبط با کشاورزی و غذا می‌نماید.
- گزارش حاضر که توسط مرکز مطالعات استراتژیک و بین‌المللی (CSIS) منتشر شده به تأثیرات جنگ روسیه و اوکراین بر امنیت جهانی غذا می‌پردازد. بر اساس این گزارش کشاورزی و امنیت غذایی محور استراتژی جنگی روسیه است.
- بخش کشاورزی اوکراین از فوریه ۲۰۲۲ یک جبهه اصلی در جنگ بوده و هدف اصلی روسیه از هدف قرار دادن زیرساخت‌های کشاورزی اوکراین احتمالاً کاهش منبع اصلی درآمد اوکراین بوده است. تولید ناخالص داخلی اوکراین در سال ۲۰۲۲ نسبت به سال ۲۰۲۱ بیش از ۲۹ درصد کاهش یافته و ارزش افزوده بخش کشاورزی نسبت به کل تولید ناخالص داخلی اوکراین در سال ۲۰۲۲ نسبت به سال ۲۰۲۱، ۳۹ درصد کمتر شده است.
- جنگ روسیه و اوکراین به اختلالات تاریخی در بازارهای جهانی کشاورزی، انرژی و کود منجر شده که در نتیجه آن ناامنی غذایی در بین میلیون‌ها نفر افزایش یافته است.
- بر اساس شاخص قیمت مواد غذایی سازمان خواربار و کشاورزی سازمان ملل متحد، قیمت مواد غذایی جهان در مارس ۲۰۲۲ به بالاترین حد اسمی خود در تاریخ رسید. بر اساس «گزارش جهانی درباره بحران‌های غذایی»، در سال ۲۰۲۲، ۲۵۸ میلیون نفر از ناامنی غذایی حاد رنج بردند که این میزان بالاترین رقم در تمام تاریخ بوده است.
- روسیه از ناامنی غذایی در کشورهای کم درآمد و با درآمد متوسط پایین به دو طریق به نفع خود استفاده کرده است: (۱) با هدف کاهش (یا حتی حذف) اوکراین به عنوان منبع تأمین غذا برای این کشورها و در نتیجه کاهش نفوذ بالقوه اوکراین در این مکان‌ها و (۲) با افزایش اتکای این کشورها به روسیه به عنوان منبع تأمین مواد غذایی و در نتیجه افزایش نفوذ روسیه.
- بدون تغییر قابل توجهی در روند جنگ، می‌توان انتظار داشت که روسیه به استفاده از غذا و کود به عنوان ابزار قدرتمند قدرت نرم ادامه دهد و همچنان از تخریب بخش کشاورزی اوکراین و در نتیجه آسیب وارده به امنیت غذایی جهانی در راستای تغییر حکمرانی جهانی غذا به نفع خود استفاده نماید.

پیشگفتار

یکی از کارکردهای اندیشکده‌ها در عرصه حکمرانی، اثرگذاری بر تصمیمات سیاستگذاران و مدیران ارشد کشورها و تولید ادبیات راهبردی در زمینه‌های فعالیت‌شان می‌باشد. تعیین و تبیین خط‌مشی‌های عمومی که قواعد بازی دولت و بخش خصوصی را در چارچوب‌های از پیش تعیین شده مشخص می‌نمایند از جمله نتایج عملکرد اتاق‌های فکر در دنیای امروز است. امروزه در سرتاسر دنیا اندیشکده‌ها و اتاق‌های فکر در شناسایی نظام مسائل و در تصمیم‌سازی و سیاستگذاری به مدد دولت‌ها آمده‌اند، به طوری که بخش عمده‌ای از تصمیماتی که در نهادهای دولتی اتخاذ و اجرا می‌شود از دل توصیه‌های سیاستی اندیشکده‌ها حاصل شده است. از همین روی میز امنیت غذایی مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری اقدام به رصد فعالیت اندیشکده‌های بین‌المللی در حوزه‌های مرتبط با کشاورزی و غذا می‌نماید.

گزارش پیشرو ترجمه‌ای است از گزارشی با عنوان «غذا به مثابه سلاح پنهان: دستاوردهای روسیه و ضررهای اوکراین»^۱ که توسط مرکز مطالعات استراتژیک و بین‌المللی^۲ در فوریه سال جاری میلادی منتشر شده است. مرکز مطالعات استراتژیک و بین‌المللی یک اندیشکده آمریکایی است که در سال ۱۹۶۲ تأسیس گردیده و از مهم‌ترین اتاق‌های فکرایالات متحده آمریکا به شمار می‌رود. در رتبه‌بندی جهانی اندیشکده‌ها که توسط دانشگاه پنسیلوانیا انجام می‌شود مرکز مطالعات استراتژیک و بین‌المللی در گروه «اندیشکده‌های برتر دفاع و امنیت ملی» همواره در میان رتبه‌های برتر قرار دارد.

این گزارش تغییرات صادرات کشاورزی اوکراین و روسیه و همچنین صادرات کود روسیه از فوریه ۲۰۲۲ را ارزیابی می‌کند و تحلیلی از وضعیت امنیت غذایی جهانی پس از جنگ میان این دو کشور ارائه می‌دهد. بر این اساس جنگ روسیه و اوکراین به اختلالات تاریخی در بازارهای جهانی کشاورزی، انرژی و کود منجر شده که در نتیجه آن ناامنی غذایی در بین میلیون‌ها نفر افزایش یافته است.

این اتاق فکر آمریکایی معتقد است کشاورزی و امنیت غذایی محور استراتژی جنگی روسیه می‌باشد. واقعیت این است که نوع نگاه روسیه به امنیت غذایی، تقریباً این کشور را از اغلب قدرت‌های جهانی متمایز می‌کند، نظام حکمرانی این کشور معتقد است خودکفایی غذایی برای بقای نظام سیاسی امری حیاتی است. در نگاه ایشان غذا ابزار قدرت سیاسی این کشور است، از همین روی امنیت غذایی برای روسیه یک جزء جدایی‌ناپذیر در امنیت ملی تلقی می‌شود.^۳ روسیه دهه‌ها بر روی بخش کشاورزی سرمایه‌گذاری کرده و در نتیجه این سرمایه‌گذاری، سال‌ها وابستگی این کشور به واردات مواد غذایی، معکوس شده و روسیه توانسته در برابر فشارهای اقتصادی و تحریم‌های غرب مقاومت نماید. کرملین به خوبی می‌داند که سلاح غذایی روسیه از موشک‌هایش قوی‌تر است و حالا پس از جنگ میان این کشور و اوکراین، نقشه‌ای را طراحی کرده که دیگران نیز این حقیقت را بپذیرند.

اواخر خرداد ماه جاری دیمیتری پاتروشف وزیر کشاورزی روسیه در حاشیه نشست اقتصادی سن پترزبورگ اعلام کرد مواد غذایی روسیه به کشورهای دوست صادر خواهد شد: «گندم روسیه در بازار جهانی مثل سال‌های

۱. Food as the "Silent Weapon": Russia's Gains and Ukraine's Losses

۲. Center for Strategic and International Studies (CSIS)

۳. در سال ۲۰۱۰ رئیس‌جمهور روسیه «دکترین امنیت غذایی» را که توسط شورای امنیت روسیه تهیه شده بود امضا کرد و بر مبنای آن غذا یک جز کلیدی امنیت ملی این کشور محسوب می‌شود.

گذشته عرضه خواهد شد ولی بر خلاف سال‌های گذشته تنها برای کشورهای دوست گندم وجود دارد». روسیه تلاش دارد از یک سو قیمت گذاری این کالای استراتژیک را در دست بگیرد و از سوی دیگر مرزبندی جدیدی در تعریف کشورهای دوست و دشمن ایجاد کند. بدون یک تغییر قابل توجه در روند جنگ، به نظر می‌رسد که روسیه به استفاده از غذا و کود به عنوان ابزار قدرتمند قدرت نرم ادامه دهد و همچنان از تخریب بخش کشاورزی اوکراین و در نتیجه آسیب وارده به امنیت غذایی جهانی در راستای تغییر حکمرانی جهانی غذا^۱ به نفع خود استفاده نماید.

مقدمه

جنگ روسیه و اوکراین باعث ایجاد بزرگ‌ترین اختلال متاثر از اقدامات نظامی^۱ در بازارهای کشاورزی جهانی در حداقل یک قرن گذشته شده است. بخش کشاورزی اوکراین از فوریه ۲۰۲۲ یک جبهه اصلی در جنگ بوده و هدف اصلی روسیه از هدف قرار دادن زیرساخت‌های کشاورزی اوکراین احتمالاً کاهش منبع اصلی درآمد اوکراین بوده است. تولید ناخالص داخلی^۲ اوکراین در سال ۲۰۲۲ نسبت به سال ۲۰۲۱ بیش از ۲۹ درصد کاهش یافته و ارزش افزوده کشاورزی نسبت به کل تولید ناخالص داخلی^۳ اوکراین در سال ۲۰۲۲ نسبت به سال ۲۰۲۱، ۳۹ درصد کمتر شده است. اختلالات جهانی در بازار کشاورزی به دلیل کاهش تولید و صادرات اوکراین آشکار بوده است: بر اساس شاخص قیمت مواد غذایی سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد^۴، قیمت مواد غذایی جهان در مارس ۲۰۲۲ به بالاترین حد اسمی خود در تاریخ رسید. بر اساس «گزارش جهانی درباره بحران‌های غذایی»^۵، در سال ۲۰۲۲، ۲۵۸ میلیون نفر از ناامنی غذایی حاد رنج بردند که این میزان بالاترین رقم در تمام تاریخ بوده است. در همان زمان، هزینه پرداختن به این چالش‌ها نیز به دلیل شوک‌های همزمان در بازارهای جهانی «انرژی و کود» ناشی از جنگ روسیه افزایش یافت. به عنوان مثال، هزینه ارسال کمک‌های بشردوستانه نیز به دلیل افزایش هزینه غذا و سوخت برای عملیات به اوج خود رسید. در همان زمان، برای کشورهایی که امیدوارند ناامنی غذایی داخلی را با تولیدات کشاورزی داخلی برطرف کنند، افزایش هزینه کود به یک عامل محدودکننده تبدیل شد. به همین ترتیب، کشورهایی که با قیمت بالای واردات مواد غذایی، قیمت‌های بالای نهاده‌های کشاورزی و سطوح بالای ناامنی غذایی سر و کار داشتند، فضای مالی کمتری برای برنامه‌های اجتماعی پس از همه‌گیری کووید-۱۹ داشتند که بودجه‌های ملی را خالی کرد. اگر تولید ناخالص داخلی کشاورزی کاهش یافته اوکراین یک موهبت برای روسیه بوده، افزایش ناامنی غذایی جهانی ناشی از جنگ نیز برای این کشور سودمند بوده است: کاهش صادرات اوکراین فرصت‌هایی را برای روسیه^۶ ایجاد کرده است تا کاهش بازار کشاورزی اوکراین را جبران کند. روسیه از صادرات محصولات کشاورزی خود به عنوان منبع قدرت نرم استفاده می‌کند. در اوایل سال ۲۰۲۲، دیمیتری مدودف، رئیس‌جمهور سابق روسیه و معاون فعلی شورای امنیت روسیه، غذا را «سلاح خاموش» روسیه اعلام کرد و در اوت ۲۰۲۳، ولادیمیر پوتین، رئیس‌جمهور روسیه، قصد مسکو را برای «جایگزینی غلات اوکراینی» با غلات روسی، به ویژه برای «کشورهای نیازمند» اعلام کرد. از سال ۲۰۲۲، داده‌ها افزایش تولید و صادرات روسیه و کاهش تولید اوکراین و صادرات کالاهای کلیدی کشاورزی را نشان می‌دهد. با این حال، مناطق خاصی که روسیه بیشتر اوکراین کمتر به آنها صادر کرده است، مشخص نیست. به همین ترتیب، تشخیص روند صادرات کود روسیه دشوار می‌باشد. این گزارش با استفاده از بهترین داده‌های موجود، تغییرات صادرات کشاورزی اوکراین و روسیه و شرکای تجاری گندم و ذرت و همچنین صادرات کود روسیه را از فوریه ۲۰۲۲ ارزیابی می‌کند.

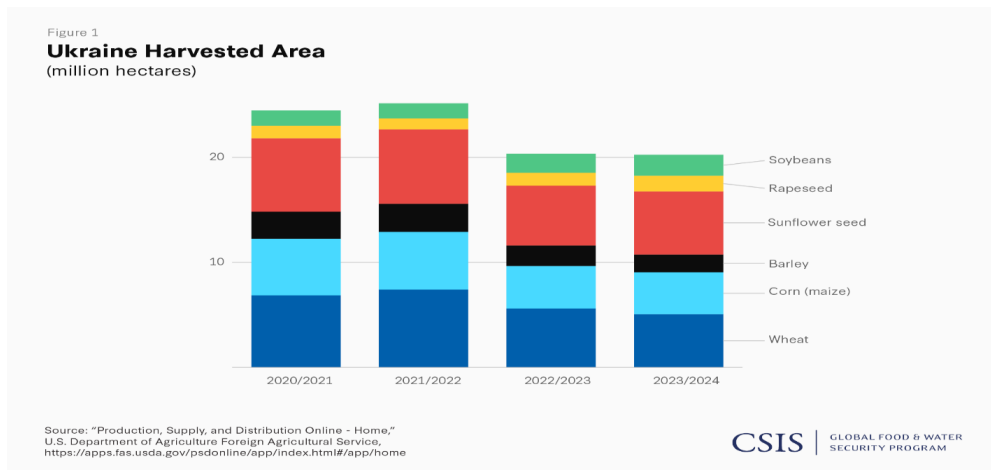
1. military-related disruption
2. GDP
3. Agriculture value added (% of GDP)
4. UN Food and Agriculture Organization Food Price Index
5. Global Report on Food Crises

۶. به عنوان یکی دیگر از صادرکنندگان عمده محصولات کشاورزی جهانی

تأثیر جنگ بر تولید محصولات کشاورزی اوکراین

جنگ تأثیر مستقیم و غیرمستقیم بر تولیدات کشاورزی در اوکراین داشته است. مناطق اشغالی دونتسک^۱، لوهانسک^۲، خرسون^۳ و زاپوریژژیا^۴ حدود ۲۱ درصد گندم، ۱۷ درصد جو و ۱۹ درصد از تخمه آفتابگردان تولید شده در اوکراین بین سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۰ را تشکیل می‌دهند. کنسرسیوم جهانی امنیت غذایی و کشاورزی ناسا^۵، تخمین می‌زند که میزان زمین‌های زراعی رها شده در اوکراین در سال ۲۰۲۳ به دلیل جنگ، معادل حدود ۷٫۵ درصد از کل زمین‌های زراعی این کشور است. علاوه بر این، جنگ هزینه‌های حمل‌ونقل و سایر محصولات کشاورزی به بازارهای صادراتی را افزایش داده است. بیشتر این هزینه‌ها توسط تولیدکنندگان اوکراینی به شکل قیمت‌های پایین‌تر جذب شده که باعث کاهش سودآوری محصولاتی مانند گندم و ذرت گردیده و در نتیجه، اوکراین محصولات کمتری کاشت و برداشت کرده است. وزارت کشاورزی ایالات متحده^۶ تخمین می‌زند که سطح برداشت گندم، ذرت و جو برای سال ۲۰۲۳ نسبت به سطح سال ۲۰۲۱ به ترتیب ۳۲، ۲۷ و ۳۷ درصد کاهش یافته است. سطح آفتابگردان نیز ۱۵ درصد کاهش یافته، در حالی که سطح ترکیبی سویا و کلزا در واقع ۲۱ درصد افزایش یافته و لذا سطح خالص برای شش محصول در دو سال گذشته ۱۹٫۵ درصد کاهش یافته است. بر اساس نتایج یک نظرسنجی اخیر از وزارت سیاست کشاورزی و غذای اوکراین، انتظار می‌رود تولیدکنندگان اوکراینی برای سال ۲۰۲۴ مناطق زیر کشت ذرت را بیشتر کاهش دهند، اما همچنان به افزایش مناطق با دانه‌های روغنی، به ویژه سویا ادامه دهند.

شکل (۱): مناطق برداشت اوکراین

1. Donetsk
2. Luhansk
3. Kherson
4. Zaporizhzhia
5. NASA Harvest
6. USDA

تأثیرات جنگ بر صادرات اوکراین

تأثیر جنگ بر صادرات اوکراین فوری بود (شکل ۲ را ببینید). کشتیرانی از بنادر اوکراین در دریای سیاه^۱ در هفته منتهی به تهاجم به دلیل مین‌گذاری خطوط کشتیرانی و گشت‌زنی کشتی‌های روسی در خطوط دریایی متوقف شد. در زمان تهاجم در ۲۴ فوریه، اوکراین بیشتر گندم و جو برداشت شده در تابستان گذشته را حمل کرده بود، اما حدود ۴۰ تا ۴۵ درصد ذرت آن باقی مانده بود تا حمل شود. با توقف حمل و نقل از دریای سیاه، صادرات از طریق زمین و رودخانه با راه آهن، کامیون و با کشتی از طریق لهستان، مجارستان، اسلواکی و رومانی به مقاصد در اروپا و به بندر کنستانتینا^۲ رومانی منتقل شد. این خطوط موسوم به «خطوط همبستگی»^۳ حدود یک سوم سطحی را که معمولاً از طریق بنادر دریای سیاه در آن دوره حمل می‌شد صادر می‌کرد. هنگامی که محصولات کاشته شده در پاییز شروع به برداشت در بهار کردند، تولیدکنندگان اوکراینی با محدودیت‌های ذخیره‌سازی مواجه شدند که همراه با هزینه‌های حمل و نقل بالاتر، قیمت غلات و دانه‌های روغنی محلی را افزایش داد. سنگ‌شکن‌های تخته آفتابگردان^۴ که بسیاری از آنها در نزدیکی تأسیسات بندری دریای سیاه قرار دارند، صادرات دانه‌های روغنی را به جای روغن و اجزای کنجاله سودآورتر می‌دانند.

با اجرایی شدن ابتکار غلات دریای سیاه^۵ با میانجیگری سازمان ملل در اواخر ژوئیه ۲۰۲۲ صادرات غلات و دانه‌های روغنی اوکراین با حمل و نقل از سه بندر اطراف اودسا از سر گرفته شد. حجم صادرات بیش از دو برابر شد، که محدودیت‌های ذخیره‌سازی را در یک مقطع حساس با شروع برداشت پاییزه کاهش داد. تا فوریه ۲۰۲۲، سطح صادرات غلات به مجموع قبل از جنگ نزدیک شد. روسیه در نوامبر ۲۰۲۲ به طور موقت این توافق را به حالت تعلیق درآورد و سپس مکرراً تهدید کرد که در سال ۲۰۲۳ از آن خارج خواهد شد تا اینکه سرانجام در ژوئیه ۲۰۲۳ این توافق را فسخ کرد. با این وجود، در طول ۱۲ ماه که ابتکار غلات دریای سیاه اجرایی شد، اوکراین نزدیک به ۳۳ میلیون تن غلات و سایر محصولات کشاورزی را از بنادر دریای سیاه خود صادر کرد که این میزان به کاهش قیمت بین‌المللی مواد غذایی اساسی و حفظ عرضه جهانی غذا کمک کرد.

۱. دریای سیاه به لحاظ صادرات غلات روسیه و اوکراین یک مسیر حیاتی است و تقریباً ۳۰ درصد از صادرات جهانی گندم و ۲۰ درصد از صادرات جهانی ذرت از این دریا به نقاط مختلف جهان صادر می‌شود (مترجم).

2. Constanta

3. solidarity lanes

4. Sunflower seed crushers

5. The UN-brokered Black Sea Grain Initiative (BSGI)

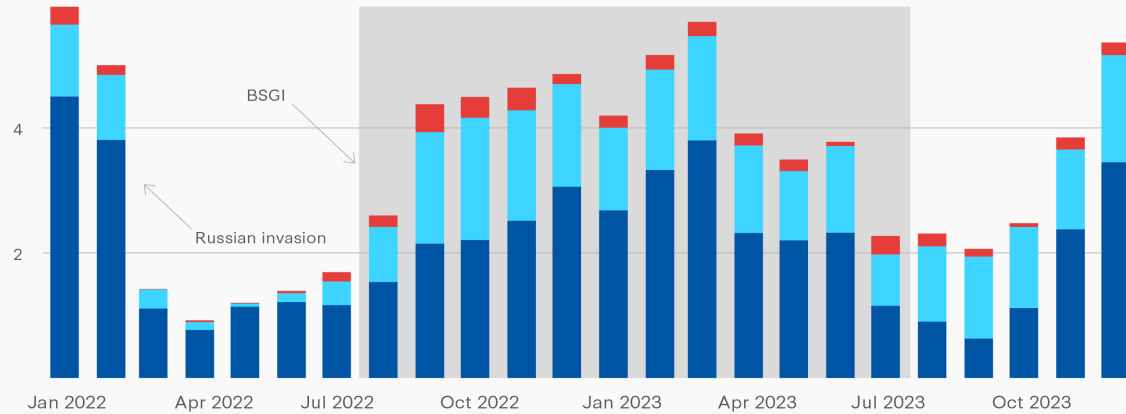
با شیوع نگرانی از تشدید گرسنگی در جهان، به همت سازمان ملل متحد و به میزبانی ترکیه ابتکار غلات دریای سیاه میان روسیه و اوکراین شکل گرفت. سرگنی شویگو، وزیر دفاع روسیه و الکساندر کوبراکوف، وزیر زیرساخت اوکراین توافقنامه‌های را در سال گذشته میلادی امضا نمودند که به موجب آن یک کریدور آبی امن برای کشتی‌های حامل مواد غذایی و کود از بنادر دریای سیاه، به ویژه غلات اوکراینی از طریق مناطق دریایی تحت کنترل نیروی دریایی روسیه، تسهیل شد (مترجم).

Figure 2

Ukraine Grain Exports, January 2022–November 2023
(mmt)

■ Corn (Maize) ■ Wheat and Meslin ■ Barley

Note: This data was downloaded from the TDM database using the following tariff lines: HS 1001 (wheat), HS 1003 (barley) and HS 1005 (corn).
Source: "Trade Data Monitor: Homepage," tradedatamonitor.com.

CSIS | GLOBAL FOOD & WATER SECURITY PROGRAM

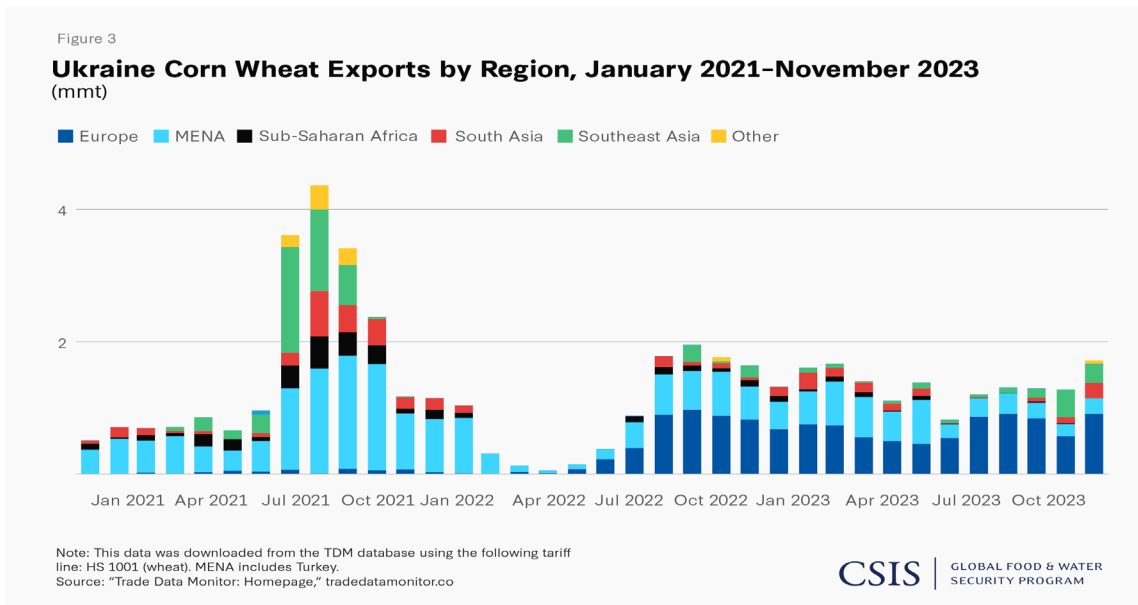
شکل (۲): صادرات غلات اوکرات از ژانویه ۲۰۲۲ تا نوامبر ۲۰۲۳

خاتمه ابتکار غلات دریای سیاه منجر به کاهش شدید صادرات در اواخر تابستان و اوایل پاییز ۲۰۲۳ شد، زیرا صادرکنندگان به دنبال مسیرهای جایگزین بودند. اما موفقیت‌های نظامی اوکراین در دریای سیاه منجر به عقب‌نشینی ناوگان دریایی روسیه از غرب این دریا شد که به ایجاد مجدد «کریدور بشردوستانه»^۱ کمک کرد که امکان حمل و نقل محصولات کشاورزی از بنادر دریای سیاه را فراهم می‌کرد. در نتیجه حجم صادرات تا اواخر پاییز ۲۰۲۳ به میزان قابل توجهی افزایش یافته بود.

چگونه جنگ بر جریان تجارت تأثیر گذاشته است

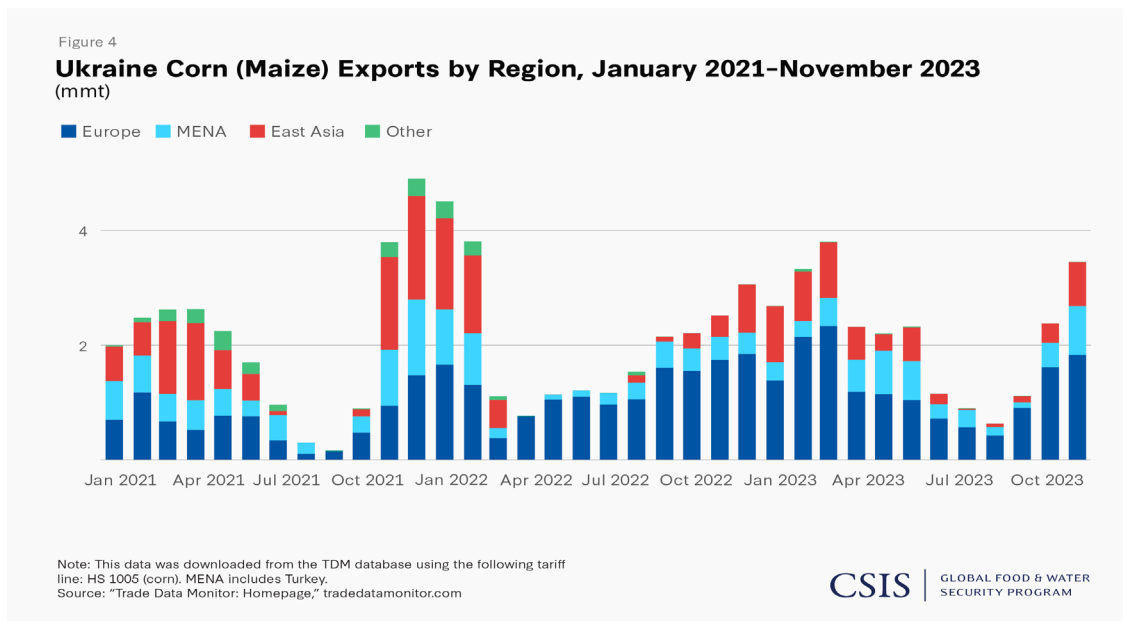
اختلال در کشتیرانی در دریای سیاه منجر به صادرات بیشتر اوکراین به اروپا و کمتر به مناطقی مانند جنوب صحرای آفریقا و آسیا شده است. بین ژانویه ۲۰۲۱ و فوریه ۲۰۲۲، کمتر از ۲ درصد از کل صادرات گندم اوکراین به بازارهای اروپایی رفته است، اما از فوریه ۲۰۲۲، بازارهای اروپایی ۵۰ درصد از کل صادرات گندم را دریافت کردند (شکل ۳ را ببینید). در حالی که کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا^۲ و ترکیه بازارهای بزرگی برای اوکراین باقی مانده‌اند، سهم صادرات از ۵۳ درصد به ۳۴ درصد در همین دوره‌ها کاهش یافته است. بیشترین تأثیر بر صادرات گندم را کشورهای جنوب صحرای آفریقا که از ۱۰ درصد به ۳ درصد و آسیای جنوبی و جنوب شرقی که از ۳۰ درصد به ۱۲ درصد کاهش یافته‌اند، احساس کرده است.

1. Humanitarian corridor
2. MENA

شکل (۳): صادرات گندم اوکراین

اروپا همچنين پس از فوریه ۲۰۲۲ شاهد افزایش زیادی در واردات ذرت از اوکراین بوده است (نگاه کنید به شکل ۴). بیش از ۶۴ درصد از کل صادرات ذرت از اوکراین پس از شروع جنگ به بازارهای اروپایی رفت، در حالی که این رقم در دوره ۱۴ ماهه قبل از جنگ ۳۶ درصد بود. صادرات ذرت به کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا (همراه با ترکیه) از تقریباً ۲۵ درصد کل صادرات به ۱۷ درصد کاهش یافت. صادرات ذرت اوکراین به شرق آسیا (در درجه اول چین) نیز پس از جنگ کاهش یافته است. صادرات ذرت به آسیای شرقی بیش از ۳۴ درصد از کل صادرات ذرت قبل از جنگ را تشکیل می‌داد، اما این سهم پس از فوریه ۲۰۲۲ به کمتر از ۱۹ درصد کاهش یافت.

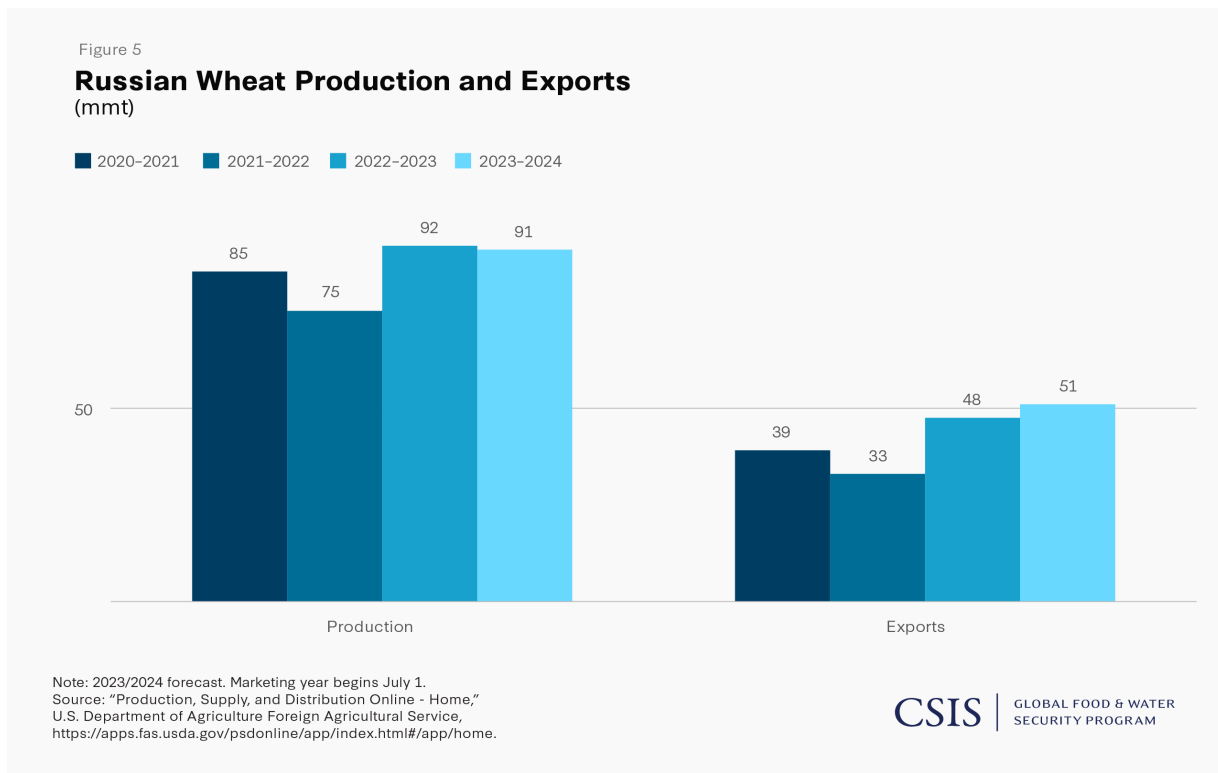
شکل (۴): صادرات ذرت اوکراین

تأثیرات جنگ بر صادرات گندم و کودهای شیمیایی روسیه

روسیه بزرگ‌ترین صادرکننده گندم در جهان است و سهم بزرگی از صادرات جهانی محصولات مختلف کود مانند پتاس، اوره، فسفات دی آمونیوم^۱ و آمونیاک بی‌آب را به خود اختصاص داده است. قیمت این کالاها پس از جنگ در فوریه ۲۰۲۲ به دلیل ترس از اینکه صادرات روسیه و همچنین اوکراین تحت تأثیر نامطلوب قرار گیرد افزایش یافت. تحریم‌های اعمال شده توسط اتحادیه اروپا، ایالات متحده، کانادا و سایر کشورها علیه روسیه و بلاروس پس از تهاجم روسیه در سال ۲۰۲۲ شامل محدودیت‌های بانکی، تجارت، انتقال فناوری و افراد خاص بود.^۲ اما این تحریم‌ها بخش کشاورزی از جمله نهاده‌هایی مانند کود را معاف کرد تا از عوارض جانبی بر امنیت غذایی جهانی جلوگیری شود.

تولید گندم روسیه در دو فصل گذشته به دلیل رکورد کشت و عملکرد در سطوح بالایی بوده است (شکل ۵ را ببینید). وزارت کشاورزی آمریکا تخمین می‌زند که صادرات گندم روسیه احتمالاً برای سال ۲۰۲۳-۲۰۲۴ به رکورد ۵۱ میلیون تن خواهد رسید.

شکل (۵): تولید و صادرات گندم روسیه

1. DAP

۲. این تحریم‌ها علاوه بر تحریم‌های قبلی علیه هر دو کشور یعنی روسیه در پاسخ به الحاق کریمه در سال ۲۰۱۴ و بلاروس در پاسخ به نقض حقوق بشر در سال ۲۰۲۰ و زمین‌گیر کردن اجباری پرواز ۴۷۹۸ رایان ایر برای توقیف یک روزنامه‌نگار مخالف در سال ۲۰۲۱ بوده است.

با توجه به این که روسیه گزارش صادرات و واردات را به سازمان ملل در اوایل سال ۲۰۲۲ متوقف کرده است، تجزیه و تحلیل تأثیر جنگ بر صادرات این کشور پیچیده است. برای برآورد تأثیرات بر تجارت، باید به روش‌های به اصطلاح تجارت آینه‌ای^۱ متوسل شد. در این روش از داده‌های کشورهای واردکننده که واردات از روسیه را گزارش می‌کنند یا بررسی داده‌های حمل و نقل دریایی که توسط منابع خصوصی جمع‌آوری شده است استفاده می‌شود، گرچه هیچ کدام از این داده‌ها ایده‌آل نیستند، اما داده‌های حمل و نقل گندم بر داده‌های بازرگانی آینه برتری دارد، زیرا دومی تنها سهم کمی از کل صادرات را به دلیل از دست دادن داده‌های کلیدی از مناطقی که گزارش واردات در آن‌ها تاخیر دارد، مانند کشورهای جنوب صحرای آفریقا، ثبت می‌کند.^۲ این گزارش از داده‌های حمل و نقل جمع‌آوری شده توسط KPLR و پردازش شده توسط شورای بین‌المللی غلات^۳ و سازمان تجارت جهانی^۴ استفاده می‌کند که توسط پورتال داده‌های تجارت جهانی^۵ منتشر شده است.

داده‌های انباشته حمل و نقل جمع‌آوری شده در بازه زمانی ۱ ژوئیه ۲۰۲۳ تا ۳۱ ژانویه ۲۰۲۴، امکان مقایسه صادرات در طول سال بازاریابی جاری ۲۴-۲۰۲۳ را با صادرات سال گذشته در همان دوره هفت ماهه و به سطح متوسط سه ساله فراهم می‌کند (شکل ۶ را ببینید). صادرات گندم روسیه در چند ماه اول پس از آغاز جنگ کاهش یافت، اما در اواسط تابستان همان سال بهبود یافت. مجموع محموله‌های گندم طی دوره اول جولای ۲۰۲۳ تا ۳۱ ژانویه ۲۰۲۴، در مجموع ۲۲,۱ میلیون تن بوده است، در مقایسه با ۲۱,۹ میلیون تن در مدت مشابه سال گذشته و میانگین ۲۰,۴ میلی‌متر تن نسبت به میانگین سه ساله.

شکل ۶ نشان می‌دهد که محموله‌های گندم در طول سال بازاریابی ۲۰۲۲-۲۰۲۳ بیشتر به شمال آفریقا و غرب آسیا رفته است و به نسبت سال‌های قبل گندم کمتری به کشورهای جنوب صحرای آفریقا و بازارهای جنوب و جنوب شرقی آسیا رفته است. اما در هفت ماه اول سال‌های بازاریابی ۲۴-۲۰۲۳، تجارت گندم روسیه تا حد زیادی به الگوی سنتی‌تر بازگشته است و گندم بیشتری به کشورهای جنوب صحرای آفریقا می‌رود.

1. mirror trade methodologies

۲. به عنوان مثال، برای سال بازاریابی ژوئیه ۲۰۲۰-ژوئن ۲۰۲۱، روسیه صادرات گندم را ۳۸,۱ میلی‌متر تن گزارش کرد، در حالی که داده‌های تجارت آینه‌ای در همان دوره فقط ۱۴,۰ میلی‌متر تن را نشان داد.

3. International Grains Council (IGC)

4. WTO

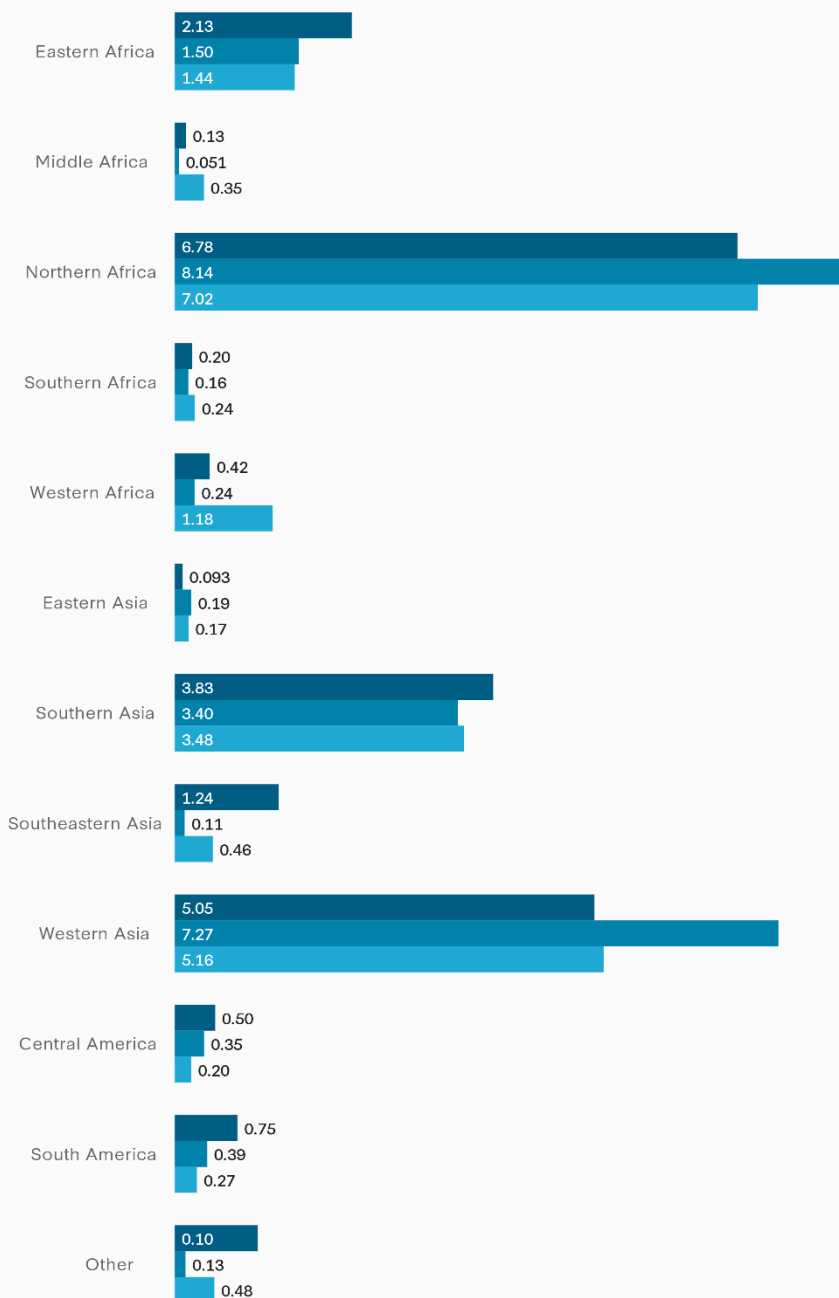
5. WTO's Global Trade Data Portal

Figure 6

Russia Cumulative Wheat Exports through January 31 2023-2024 Marketing Year Compared to Previous Periods (mmt)

■ 2023-2024 ■ 2022-2023 ■ 2020-2021 to 2022-2023

Note: Data reflects cumulative wheat exports over the period July 1 to January 31 and is based on cargo tracking data collected by Kpler and processed by IGC and WTO. Source: "Wheat maritime trade & food security," WTO Global Trade Data Portal, <https://globaltradedata.wto.org/real-time-data-based-on-non-wto-data-sources>.

CSIS | GLOBAL FOOD & WATER SECURITY PROGRAM

شکل (۶): داده‌های صادرات گندم روسیه

تأثیر جنگ بر صادرات کود روسیه متفاوت بوده است (جدول ۱ را ببینید). بر اساس داده‌های تجارت آینه‌ای، صادرات پتاس در سال ۲۰۲۲ در مقایسه با سطوح ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ کاهش یافته است اما در سال ۲۰۲۳ به شدت افزایش یافته است. صادرات اوره و فسفات دی آمونیوم هر دو در سال ۲۰۲۲ و برای ۱۱ ماه اول سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است. در مقابل، صادرات آمونیاک بی آب در سال ۲۰۲۲ بیش از ۷۰ درصد کاهش یافت و در سال ۲۰۲۳ این روند کاهشی شدت گرفت. این موضوع تا حد زیادی منعکس کننده مشکلات روسیه در انتقال صادرات به بنادر دورتر در دریای بالتیک است. برخلاف گندم، که داده‌های کلیدی واردات در آن وجود ندارد، داده‌های بازرگانی آینه‌ای برای کود معمولاً ۸۰ تا ۹۰ درصد از صادرات را بر اساس داده‌های سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ ثبت می‌کند.

جدول (۱): مقدار جهانی واردات کود از روسیه

Table 1
Global Fertilizer Imports from Russia
(Metric tons)

	2020	2021	2022	2023 (Jan-Nov)	2022 (Jan-Nov)
Potash	9,301,023	9,468,801	7,499,987	10,076,778	6,954,780
Urea	2,794,203	3,029,522	3,111,741	3,239,030	2,794,083
Diammonium phosphate	1,362,120	1,156,001	1,266,209	1,314,015	1,183,131
Anhydrous ammonia	3,271,906	3,254,462	955,939	356,020	864,015

Note: This data was downloaded from the TDM database using the following tariff lines: HS 310400 (potash), HS 310210 (urea), HS 310530 (diammonium phosphate), and HS 281400 (anhydrous ammonia). This reflects data from reporting importers only. Source: "Trade Data Monitor: Homepage," tradedatamonitor.com.

CSIS | GLOBAL FOOD & WATER SECURITY PROGRAM

تحلیل

داده‌های ارائه شده در این گزارش بینش‌هایی را در مورد تأثیر جنگ روسیه و اوکراین بر تولید کشاورزی، صادرات و سهم بازار این دو کشور ارائه می‌دهد.

صادرات گندم و ذرت اوکراین نسبت به صادرات قبل از جنگ برای تمامی مقاصد صادراتی به جز اروپا کاهش یافته است. صادرات گندم به اروپا از ۲ درصد در دوره قبل از جنگ به ۵۰ درصد پس از آن، و صادرات ذرت به اروپا از ۳۶ درصد قبل از جنگ به ۶۴ درصد افزایش یافته است.^۱ افزایش ناگهانی صادرات اوکراین به همسایگان اروپایی خود منجر به ایجاد اختلال در بازار بسیاری از این کشورها، به ویژه لهستان، رومانی، مجارستان، اسلواکی و بلغارستان شده است. این اختلالات بازار منجر به بروز اختلافات تجاری بین اوکراین و این کشورها شده، به طوری که در اتحادیه اروپا در مورد راه‌هایی که از یک سو از بخش کشاورزی اوکراین حفاظت کنند و از سوی دیگر بر این ارقام مقصد نهایی بیشتر گندم و ذرت اوکراین را پنهان می‌کند، زیرا برخی از کشورهای اروپایی غلات اوکراینی را به کشورهای خارج از منطقه صادر می‌کنند.

بازارهای کشاورزی همسایگانش تاثیر مخرب نداشته یا درآمد کشاورزان آنها را کاهش ندهند، اختلاف نظر به وجود آمده است. همچنین این اختلالات بر انتخابات ملی در برخی کشورها نیز تاثیر گذاشته است و تنش‌ها میان اوکراین و اتحادیه اروپا ادامه دارد.

در شرایطی که صادرات اوکراین به اروپا افزایش و صادرات به سایر مناطق کاهش یافت، یکی از کشورهایی که به طور قابل توجهی تحت تاثیر قرار گرفته، چین است. قبل از جنگ، آسیای شرقی (عمدتاً چین) ۳۴ درصد از صادرات ذرت اوکراین را تشکیل می‌داد، اما از فوریه ۲۰۲۲ این میزان به کمتر از ۱۹ درصد رسیده است. مادامی که ابتکار غلات دریای سیاه عملیاتی بود، چین بیشترین ذینفع از صادرات اوکراین بود و نزدیک به ۸ میلیون تن از تقریباً ۳۳ میلیون تن غلات و سایر محصولات کشاورزی صادر شده تحت این ابتکار بین ژوئیه ۲۰۲۲ تا ژوئیه ۲۰۲۳ را وارد می‌کرد. تقریباً ۷۳ درصد از واردات چین (برحسب حجم) از اوکراین تحت این ابتکار ذرت بوده و در این مدت اوکراین ۲۷ درصد ذرت وارداتی چین را تأمین کرده است. وابستگی چین به اوکراین به عنوان منبع نسبتاً ارزان ذرت، در این مدت، این دو کشور را برای مدت زیادی از زمان جنگ یکدیگر نزدیک نگاه داشت و شاید نفوذ روسیه بر چین را در این دوره کاهش داد. با این حال، از زمان توقف ابتکار غلات دریای سیاه، چین از اوکراین به سمت آمریکای جنوبی و عمدتاً برزیل، به عنوان منبع ذرت تغییر جهت داده است.

از دوره قبل از جنگ تا امروز، صادرات گندم اوکراین به جنوب صحرای آفریقا از ۱۰ درصد به ۳ درصد و صادرات گندم این کشور به شمال آفریقا از ۵۳ درصد به ۳۴ درصد کاهش یافته است. اینکه روسیه با موفقیت «جایگزین» اوکراین به عنوان منبع گندم در قاره آفریقا شده است یا خیر را با داده‌های موجود نمی‌توان تعیین کرد، اما الگوهای خاص، مشخص هستند.

بین سال‌های ۲۰۲۳-۲۰۲۲ و ۲۰۲۴-۲۰۲۳، صادرات گندم روسیه به هر منطقه عضو سازمان تجارت جهانی در جنوب صحرای آفریقا (شرق آفریقا، آفریقای مرکزی، آفریقای غربی و آفریقای جنوبی) افزایش یافت. در این دوره، روسیه تلاش کرده است تا مخالفت کشورهای آفریقایی که با خاتمه ابتکار غلات دریای سیاه از سوی روسیه به دلیل افزایش هزینه واردات مواد غذایی موافق نبودند را کاهش دهد. رئیس‌جمهور پوتین در سخنرانی خود در نشست روسیه و آفریقا در سن پترزبورگ در ۲۷ ژوئیه ۲۰۲۳ گفت که روسیه آماده است تا صادرات غلات اوکراین را به آفریقا جایگزین کند و به بورکینافاسو، زیمبابوه، مالی، سومالی، جمهوری آفریقای مرکزی و اریتره پیشنهاد ارائه ۲۵۰۰۰ تا ۵۰۰۰۰ تن غلات رایگان در سه تا چهار ماه آینده را ارائه کرد. اخبار دولتی روسیه در ۲۱ فوریه ۲۰۲۴ گزارش داد که وزارت کشاورزی روسیه تحویل غلات به این کشورها شامل ۲۵۰۰۰ تن گندم به بورکینافاسو، اریتره، مالی و زیمبابوه و ۵۰۰۰۰ تن گندم به سومالی و جمهوری آفریقای مرکزی را تکمیل کرده است. در سپتامبر ۲۰۲۳، روسیه توافقی با ترکیه و قطر برای انتقال ۱ میلیون تن غلات روسیه به «نیازمندترین کشورهای» آفریقا اعلام کرد. افزایش صادرات به کشورهای جنوب صحرای آفریقا نشان‌دهنده تلاش‌های روسیه برای تقویت حمایت در منطقه و کاهش انتقادات در مورد پایان دادن به ابتکار غلات دریای سیاه است.

صادرات گندم روسیه به شمال آفریقا در هفت ماهه اول ۲۰۲۳ تا ۲۰۲۴ نسبت به مدت مشابه سال قبل کاهش یافته است، اما سهم بازار آن تقریباً برابر با ۴۷ درصد باقی مانده است و شمال آفریقا همچنان بهترین مقصد گندم روسیه است. صادرات گندم روسیه به غرب آسیا طی هفت ماهه اول ۲۰۲۳-۲۰۲۴ به طور مشابه کاهش یافته، اما سهم بازار روسیه در واقع از ۵۱ درصد به ۵۹ درصد افزایش یافته است.

ابتکار غلات دریای سیاه، صادرات آمونیاک روسیه را از طریق خط لوله (Tolyatti-Pivdennyi) که در نزدیک بندر اودسا پایان می‌یابد تضمین کرده بود. اوکراین از فوریه ۲۰۲۲ مانع از انتقال آمونیاک از طریق این خط لوله شده است. در اوایل ژوئن ۲۰۲۳، روسیه و اوکراین خسارت به این خط لوله را گزارش کردند. برخی از تحلیلگران پیشنهاد کردند که تعمیرات خط لوله و در نهایت از سرگیری صادرات آمونیاک روسیه برای تمدید ابتکار غلات دریای سیاه در جولای ۲۰۲۳ ضروری است، اما روسیه در همان ماه قرارداد را فسخ کرد.

در مورد کود، صادرات پتاس، اوره و دی آمونیوم فسفات روسیه دوباره افزایش یافته، اگرچه صادرات آمونیاک متوقف شده است. فروش همه انواع کود در ۱۰ ماهه اول سال ۲۰۲۲ کمتر از نوامبر و دسامبر همان سال بود. با این وجود، به دلیل اینکه جنگ بازارهای کود را مختل نموده و باعث افزایش قیمت کود شد، درآمد روسیه از فروش کود در ۱۰ ماهه اول سال ۲۰۲۲ هفتاد درصد بیشتر از مدت مشابه در سال ۲۰۲۱ بود. یکی از توضیحات روسیه برای پایان دادن به ابتکار غلات دریای سیاه این بود که بخش کشاورزی خود در طول جنگ و به ویژه از زمان اجرای این ابتکار آسیب دیده است، اما رکورد بالای صادرات گندم و فروش مجدد کودهای شیمیایی (به جز آمونیاک) نشان‌دهنده بلوف روسیه است و دلایل واقعی روسیه برای هدف قرار دادن بخش کشاورزی اوکراین را نشان می‌دهد که «به دست آوردن مزیت اقتصادی و سیاسی در زمان جنگ» است.

نتیجه‌گیری

کشاورزی و امنیت غذایی محور استراتژی جنگ روسیه است. بخش کشاورزی اوکراین از فوریه ۲۰۲۲ هدف اصلی حملات روسیه بوده است. تولیدات کشاورزی، صادرات و تولید ناخالص داخلی اوکراین در نتیجه مستقیم این جنگ کاهش یافته است. جنگ روسیه و اوکراین به اختلالات تاریخی در بازارهای جهانی کشاورزی، انرژی و کود منجر شده است که در نتیجه ناامنی غذایی در بین میلیون‌ها نفر افزایش یافته است. روسیه از ناامنی غذایی در کشورهای کم درآمد و با درآمد متوسط پایین به دو طریق به نفع خود استفاده کرده است: (۱) با هدف کاهش (یا حتی حذف) اوکراین به عنوان منبع تأمین غذا برای این کشورها و در نتیجه کاهش نفوذ بالقوه اوکراین در این مکان‌ها و (۲) با افزایش اتکای این کشورها به روسیه به عنوان منبع تأمین مواد غذایی و در نتیجه افزایش نفوذ روسیه از فوریه ۲۰۲۲، آشکار است که تولید و صادرات مواد غذایی روسیه افزایش یافته و در مقابل صادرات و تولید مواد غذایی اوکراین کاهش یافته است. داده‌های ارائه شده در اینجا در مورد مناطق خاصی که صادرات روسیه به آنها افزایش یافته و مناطقی که اوکراین به دلیل جنگ روسیه کمتر به آنها صادرات داشته است، روشن می‌شود. زمان و نوآوری در

داده‌های تجاری، الگوهای توضیح داده شده در اینجا را بیشتر روشن می‌کند. با این حال، بدون تغییر قابل توجهی در روند جنگ، به نظر می‌رسد که روسیه از غذا و کود به عنوان ابزار قدرتمند قدرت نرم استفاده نماید و همچنان به تخریب بخش کشاورزی اوکراین و در نتیجه آسیب وارده به امنیت غذایی جهانی ادامه دهد.

مرکز بررسی‌های استراتژیک
CENTER OF STRATEGIC STUDIES

تهران، خیابان پاستور شرقی، کوچه شهید شکل‌آبادی، شماره ۵۲

۰۲۱-۶۴۴۵۳۰۴۶-۹

www.css.ir